

Ivan IVLAMPIE¹

Profeție și profesiunea de a fi capitalist

Prophecy and the Profession of Being a Capitalist

Abstract: The central premise of Karl Marx's work, *Capital*, boils down to the idea that the employer's profit comes from his employee's unpaid labor. The value of goods delivered to the market is exclusively determined during the working hours of the workers. The capitalist's profit is an unjust and immoral social fact. The entrepreneur does not make any physical or intellectual effort in the production process of goods or services in his field of activity, but only spends his energy squeezing the profit. As a social parasite, he deserves to be eliminated through the communist revolution from humanity's history.

Throughout this study, we argue against this ideological perspective on history.

Keywords: capitalist, profit, exploitation, work, profession, morality

Moto: „Karl ar acumula mai bine capital decât să scrie doar despre el.”
(Henrietta Pressburg)

Doctrina marxistă s-a autoproclamat și s-a definit a fi pur științifică. Pretenția de științificitate a reprezentat nu doar o cale de a se opune socialismului utopic și de a-l depăși, ci de a se constitui, în primul rând, într-un corp teoretic suficient prin consistența sa internă să convingă masele proletare de justetea acțiunii revoluționare. În acest sens, teoria lui Marx se înscrie în paradigma pragmatică asupra adevărului științific, înainte ca această paradigmă să fie teoretizată de Peirce. În studiul „Cum să facem ca ideile să ne fie clare” (1878), autorul american precizează și mai mult caracteristicile metodei științei. Peirce reamintește faptul că gândirea are ca funcție instituirea de convingeri. Ce este o convingere? „Ea are exact trei proprietăți: prima, de a fi ceva de care suntem conștienți; a doua, de a potoli frământarea declanșată de o îndoială și, a treia, de a implica instituirea în natura noastră a unei reguli de acțiune – sau, pe scurt, a unei deprinderi”². Or, Marx a intenționat să inducă proletariatului conștiința

¹ Prof. PhD, „Dunărea de Jos” University of Galați, Romania, ivan.ivlampie@ugal.ro

² Charles S. Peirce, „Cum să facem ca ideile să ne fie clare”, în *Semnificație și acțiune*, București, Humanitas, 1990, p. 139.

faptului că este exploatat de capitalist, pe o cale pretins științifică, o cale ce înlătură orice îndoială posibilă, și în același timp să traseze căile de acțiune pentru eradicarea exploatării.

Tezele despre Feuerbach scrise de Marx în anul 1845 sunt relevante în această privință.³ Descoperim în prima teză („Principala lipsă a oricărui materialism de pînă acum este că obiectul, realitatea, sensibilul este luat numai sub forma *obiectului* sau a *contemplării*, și nu ca *activitate omenească sensibilă*, ca *practică*, deci nu subiectiv. Așa se face că latura *activă* a fost dezvoltată nu de materialism, ci de idealism, care însă a dezvoltat-o în mod abstract, deoarece idealismul, firește, nu cunoaște activitatea reală, sensibilă ca atare.”), în cea de a doua („Problema dacă gîndirea omenească ajunge la adevărul obiectiv nu este o problemă teoretică, ci una *practică*. În practică, omul trebuie să dovedească adevărul, adică forța și caracterul real, netranscendent al gîndirii sale.”) și în a unsprezecea („Filozofii nu au făcut decît să *interpreteze* lumea în diferite moduri; important este însă de a o *schimba*.”) nucleul-manifest al doctrinei pragmatice despre adevăr: insuficiența unei cunoașteri pur teoretice („contemplative”) dezlegate de acțiune.

Cunoașterea trebuie să-și asume misiunea de a schimba, de a transforma realitatea. Dacă în cazul științelor naturii epoca modernă a fost revoluționară în această privință, rezultatele cercetării științifice finalizându-se în invenții tehnologice⁴, în cazul științelor spiritului (al științelor umaniste) lucrurile teneau. Ce e drept, teoriile politice moderne au avansat principii care au dus la schimbarea regimului și a ordinii medievale (separarea puterilor în stat, contractul social etc.), dar, în interpretarea lui Marx, aceste schimbări sunt produsul unor viziuni

³ Cf. Karl Marx, *Teze despre Feuerbach*, în: Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 3, București, Editura Politică, 1958, pp. 5-7.

⁴ Pentru a înțelege schimbarea de paradigmă produsă în cercetarea științifică a epocii moderne, redăm următorul pasaj care reflectă mentalitatea „contemplativă”, criticată de Marx, a antichității: „Hieron convinsese pe Arhimede să întoarcă ceva din știința sa de la cele gîndite spre cele practice, și amestecând oarecum gîndirea, prin lucruri palpabile, cu folosul, s-o facă mai vădită pentru oamenii de rînd. Într-adevăr, această geometrie mecanică, iubită și făimoasă, au început s-o pună în mișcare Eudoxos și Archyas, care au voit s-o înfrumusețeze și s-o înveselească, sprijinind cu exemple sensibile și cu probe mecanice problemele care nu puteau fi demonstrate numai prin logică și demonstrație. Una dintre acestea este problema celor două proporționale medii, element necesar pentru dezlegarea altor probleme. Ei au rezolvat-o prin procedee mecanice, potrivit niște medii proporționale din linii curbe și segmente de dreaptă. Dar, deoarece Platon s-a mâniat și le-a spus cu asprime că au nimicit și au distrus prestigiul geometriei, silind-o să fugă de la cele necorporale și gîndite la cele care cad sub simțuri și să se folosească apoi de corpuri care cer lucru de mână, mult și nepriceput, mecanica decăzând s-a despărțit de geometrie și, multă vreme disprețuită de filozofie, ajunsese să fie unul dintre meșteșugurile militare.” (Plutarh, „Marcellus”, în *Vieți paralele*, vol. II, București, Editura științifică, 1963, pp. 386-387)

idealiste, ale unor concepții abstracte, rupte de „activitatea reală, sensibilă ca atare”.

În *Teze*, „activitatea reală, sensibilă ca atare” este activitatea practică, „mercantil-murdară”, este „societatea omenească, sau omenirea care s-a socializat”, esența umană fiind reductibilă doar la „ansamblul relațiilor sociale”. Fapt pentru care o cercetare științifică demnă nu poate proceda în felul lui Feuerbach, reducând esența umană la o formă particulară, izolată a activității umane, cea religioasă, ci trebuie să aibă ca punct de plecare întregul ansamblu al relațiilor sociale.

Cine determină acest ansamblu? Nici puterea politică, cu ideologiile sale partinice, nici sentimentul religios al omului. Trebuie să existe un substrat causal mai profund decât aceste elemente ale suprastructurii sociale. Marx îl identifică în relațiile sociale economice, acolo unde – și fiecare dintre noi poate sesiza acest fapt cu ușurință – omul se manifestă în cel mai egoist mod cu putință, un egoism pur, dezbrăcat de prejudecăți politice, religioase, morale, juridice sau estetice. Interesul cel mai curat al fiecărui om, cel mai nevinovat, și care ne trimite la forma ultimă, ireductibilă a omului, la eul său pur, îl descoperim în relațiile de schimb: toți caută să cumpere cât mai ieftin și să vândă cât mai scump. Aceasta este legea ansamblului relațiilor sociale adusă la suprafață de economiști, iar Marx caută în acest „mercantilism-murdar” să descopere legile științifice ale transformării societății omenești. Fapt pentru care interesul lui se concentrează pe cercetarea științifică a felului în care funcționează relațiile interumane determinate de economia sau de modul de producție a timpului său. Este vorba de o economie capitalistă, dinamică, modernă, cu prefaceri tumultuoase în plan social în comparație cu societatea încremenită a milenarului ev mediu, de care se desparte fără nici un regret, prin negație, punând în mișcare legi a căror forță par a sfida nu doar orice umbră de umanitate, ci, în jocul lor, aceste legi se manifestă chiar împotriva umanismului însuși.

Rezultatul acestor cercetări îl constituie *Capitalul*⁵, tratat de economie politică extrem de controversat astăzi din perspectiva standardelor academice și a predicțiilor științifice ori a intențiilor ideologice mai mult sau mai puțin ascunse. Cităm în acest sens două puncte de vedere opuse.

Robert L. Heilbroner în *Filozofii lucrurilor pământești* ne oferă următoarea imagine a *Capitalului*: „Nu trebuie totuși să ne pripim a trage concluzia că este vorba, pur și simplu, de un text irascibil ce incriminează păcatele hainilor baroni ai banului. Lucrarea este presărată cu remarci ce trădează pornirea nestăvilită a autorului împotriva adversarului său

⁵ Cf. Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*, vol. I, în: Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, București, Editura Politică, 1966.

teoretic, dar, lucru destul de ciudat, marele merit al cărții rezidă în completa ei detașare de orice fel de considerație morală. Cartea descrie cu furie, dar analizează cu o logică rece. Pentru că Marx și-a propus drept scop să descopere tendințele intrinseci ale sistemului capitalist, legea lui internă de mișcare, făcând acest lucru, el s-a ferit de mijloacele mai lesnicioase dar mai puțin convingătoare ale simplei insistențe asupra defectelor lui manifeste. A preferat să edifice cel mai riguros și mai pur capitalism din câte se pot imagina, încolțindu-și prada în acest sistem abstract și rarefiat al unui capitalism din care sunt eliminate toate defectele celui real. Căci dacă izbutea să demonstreze că și cel mai bun dintre toate capitalismele posibile se îndreaptă, cu toate acestea, spre dezastru, atunci în mod sigur îi venea ușor să arate că și capitalismul real va urma aceeași cale, dar că mai repede”⁶.

În contrast, Paul Johnson în lucrarea *Intellectualii* remarcă: „*Capitalul*, monumentul în jurul căruia s-a învârtit viața de cercetător a lui Marx, ar trebui privit nu ca o cercetare științifică a naturii procesului economic pe care intenționează să-l descrie, ci ca un exercițiu de filozofie morală, un pamflet [...]. Este o predică imensă și adesea incoerentă, un atac la adresa procesului industrial și a principiului proprietății, atac întreprins de un om care a nutrit o ură puternică, dar profund irațională față de acestea”⁷.

Ce presupune standardul unei cercetări științifice? Explicații bazate pe observarea și analiza logică a faptelor și a fenomenelor sociale, explicații care sunt oferite pe baza unor ipoteze avansate și care trebuie validate experimental. În plus, potrivit lui Karl Popper, ipotezele trebuie supuse falsificării, adică noi trebuie să verificăm dacă nu cumva acestea sunt false. În *Capitalul*, Marx a descris natura procesului economic, observându-l și analizându-l pe baza unor ipoteze considerate *indiscutabile* și, ca atare, *indubitabile*. Asemenea caracteristici ale *ipotezelor* le transformă automat în *teze*. Dacă se pune problema verificării sau validării lor experimentale, a eventualei lor falsificări, ea este lăsată pe seama viitorului, pe seama revoluționarilor care se conving de adevărul acestor teze. Și, din punct de vedere istoric, lucrurile s-au petrecut întocmai.

Spațiul și intenția acestui studiu nu ne permit să investigăm pe larg mecanismele economice angrenate în procesul de producție capitalist. Ne vom opri doar asupra unei „ipoteze” fundamentale avansată de Marx și pe care vom încerca să o supunem unei falsificări cu intenția de a infirma întreaga doctrină materialist dialectică și istorică. Este vorba despre natura profitului, a izvorului acestuia și, implicit, cum vom vedea, a rolului social al burgheziei, cu miza finală, importanța istorică a capitalismului.

⁶ Robert L. Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pământești*, București, Humanitas, 1994, p. 100.

⁷ Paul Johnson, *Intellectualii*, București, Humanitas, 1999, p. 166.

Ideea care l-a străfulgerat pe Marx și care stă la temelia *Capitalului*, ca și la baza doctrinei necesității și iminenței revoluției proletare, are ca punct de plecare constatarea primilor economiști moderni potrivit cărora valoarea unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei. Analizând structura valorii mărfii, putem identifica elementele ce o compun: costuri legate de producția mărfii respective (mijloace de muncă, materii prime, clădiri etc) și costuri legate de plata salariilor. Toate aceste costuri sunt avansate de capitalistul întreprinzător și ele sunt recuperate la sfârșitul ciclului de producție prin vânzarea mărfurilor. Constatăm însă că acest capitalist își însușește și el o parte din valoarea mărfii, numită profit, parte pe care el dacă nu și-ar însuși-o, ar rezulta atunci caracterul irațional, lipsit de orice logică a unei astfel de întreprinderi sociale. Chiar dacă la nivel individual, deseori dăm dovadă de comportament irațional, niciodată nu vom descoperi în istorie generalizându-se acest comportament lipsit de noimă într-o formă instituționalizată. Manifestări iraționale de masă au existat și vor mai exista în istorie, dar ele ies din cadrul legal și sunt de fiecare dată sancționate ca fapte antisociale, chiar dacă, mai târziu, la o judecată istorică putem descoperi o rațiune a lor. Tot astfel, putem descoperi în tradiții reguli comportamentale a căror rațiune fie ne scapă, fie am uitat-o și din aceste motive avem o atitudine condescendentă față de tradiție.

Capitalistul nostru însă nu este nici smintit, nici filantrop. El se afirmă în istorie și creează o instituție socială, în sensul că reglementează un comportament, apreciat ca fiind progresist chiar și de Marx în *Manifestul partidului comunist*, până la cucerirea puterii politice de către burghezie, după care, în viziunea autorilor *Manifestului*, capitalistul nostru devine retrograd. În *Capitalul* citim cum își însușește capitalistul profitul, iar în teoria revoluționară a doctrinei marxiste aflăm că *nu merită*: să existe profit, să fie însușit de o categorie socială, și nici chiar să mai existe o astfel de clasă socială, progresistă doar într-un moment al istoriei.

Cum își însușește capitalistul profitul? Legal, afirmă Marx pe urmele economiștilor care l-au precedat. Există un cadru legal pentru cel care dispune de bani să cumpere mijloace de producție (mărfuri care circulă liber pe orice piață) și să încheie un contract de muncă cu alți semeni ai săi, prin care o parte se angajează să plătească un salariu, iar cealaltă parte să presteze un anumit număr de ore în condiții date. Misterul pe care nu au reușit să-l dezlege satisfăcător – în opinia lui Marx – economiștii clasici este, totuși, originea profitului. În această problemă Marx postulează teza: evident că munca, dar munca neplătită a muncitorului. Și, atât!

Această teză simplă reprezintă axioma comunismului ca ideologie a tuturor revoluționarilor care au urmat linia marxistă. Urmele și rănilor ei în istorie ne cutremură și ne înspăimântă, și dacă în multe cazuri răul istoric a

fost judecat și condamnat, lucrul nu s-a întâmplat, încă, în privința condamnării acestei ideologii și a regimurilor politice cărora ea le-a dat naștere.

Trebuie să conștientizăm faptul că *teza* de mai sus trebuie tratată și analizată doar cu statutul de *ipoteză*. Ea nu reprezintă o axiomă, deoarece nici o evidență rațională nu o poate postula. Pentru a ne face conștienți de adevărul ei și pentru a o impune ca indubitabilă, Marx recurge la demonstrații artificiale: ne determină să vedem ceea ce este absolut invizibil. Faptul că numărul de ore cumpărate de capitalist prin contractul încheiat trebuie divizat în timpul de muncă necesar și în timpul de supramuncă. În timpul de muncă necesar – oricare parte a zilei de lucru – muncitorul produce marfă a cărei valoare este egală cu valoarea forței sale de muncă, salariul său. Dar ziua de lucru nu se încheie în acest punct, urmează un timp de supramuncă, un timp neplătit, în care muncitorul produce plusvaloare, un plus de valoare însușită „fără echivalent”, pe nedrept, de capitalist.

Principalul contraargument la pseudoaxioma de mai sus poate fi și el foarte simplu: da, munca este izvorul profitului, dar munca acelei forțe progresiste care este capitalistul. O astfel de posibilitate este luată în derizoriu și dispreț de Marx. El nu vede decât prin ochelarii suferinței și traiului în mizerie al celor mulți, o realitate incontestabilă a timpului său – pe care o descrie reportericesc – și care îl conduce sau îi deschide ochii de cercetător „imparțial” spre împărțirea zilei de muncă în cei doi timpi (a se vedea cap. 8 din *Capitalul*). Dragostea față de proletariatul aflat în mizerie i-a întunecat vederea pentru dragostea de adevăr. Nimic nu demonstrează mai bine acest lucru decât furia și dezamăgirea lui Engels la vederea „îmburghezirii” proletariatului englez atunci când, în dauna *Capitalului* deja publicat și a predicțiilor sale, condițiile de trai s-au îmbunătățit substanțial. Comentând acest aspect Karl Popper scrie: „Lucrul cel mai nostim în lamentația lui Engels este însă indignarea sa, care-l face să-i califice pe britanici, pentru că s-au comportat atât de nechibzuit încât să infirme profețiile marxiste, drept «cea mai burgheză dintre toate națiunile». Conform doctrine marxiste, ar fi trebuit să ne așteptăm de la «cea mai burgheză dintre toate națiunile» la o creștere până la un grad insuportabil a mizeriei și a tensiunii dintre clase; când colo, aflăm că se petrece tocmai opusul. Marxistului ortodox însă i se ridică părul în cap când aude de incredibila perversitate a unui sistem capitalist care transformă pe bunii proletari în burghezi păcătoși; uitând cu totul că Marx a arătat că viciul sistemului rezidă doar în faptul că acționează tocmai dimpotrivă”⁸.

⁸ K.R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. II, *Epoca marilor profeții: Hegel și Marx*, București, Humanitas, 1993, p. 205.

Citind *Capitalul*, ca regulă a lecturii căutați să descoperiți în acest maldăr de hârtii ce reușește să scoată Marx la suprafață în privința muncii depuse de capitalist. Nimic. Capitalistul nu muncește, el apare doar în ipostaza „posesorului de bani” pe care îi avansează în producție, a „despotului” care lărgeste producția pe seama progresului tehnico-științific sporind astfel productivitatea și intensitatea muncii, care îi silește pe muncitori să coopereze în actul muncii (p. 343 și întreg cap. 11), să execute o singură operațiune din ansamblul procesului de producție prin maximizarea diviziunii sociale a muncii (cap. 12), a vampirului „însetat de sângele viu al muncii” (cap. 8), a „fanaticului” care silește omenirea „la producție pentru producție” (cap. 22) și toate acestea pentru „pasiunea oarbă de îmbogățire” (p. 602), pentru obținerea profitului pe seama exploatării muncii muncitorilor. Și care este finalitatea ultimă a acestui despotism, vampirism, fanatism? O viață în lux și huzur.⁹ Interesul pe care Marx îl manifestă în privința destinului personal al capitaliștilor este insignifiant (câteva pagini din punctul 3 al cap. 22, în care mai mult ironizează viața unui burghez și citează opiniile altor autori despre modul de viață al acestei clase) în comparație cu numărul substanțial de pagini alocate condiției inumane a clasei muncitoare. Capitaliștii nu cunosc suferința, nici măcar atunci când Marx constată că mulți dintre ei dau faliment, nu rezistă concurenței acerbe, sunt înghițiți în urma procesului de centralizare a capitalului și ajung să îngroașe numărul proletarilor.

În teza sa cu privire la izvorul profitului, munca neplătită a muncitorului, Marx ne oferă tabloul ideal al originii exploatării: reproducția simplă a capitalului (cap. 21). Imaginea este ideală, ca a Formelor platonice. Ea nu aparține realității economice, nu a cunoscut nici o formă istorică de manifestare. Dar este decisivă în instituirea unei reguli de acțiune: revoluția comunistă. Premisa majoră, sau presupuziția lui Marx, în modelul funcționării economiei capitaliste constă în faptul că, într-un moment zero al istoriei, capitalistul – deținător de bani obținuți în chip onest, fără a-i stoarce din exploatarea semenilor – cumpără cu acești bani forță de muncă. Acest capital avansat în mijloace de producție și forță de muncă se reproduce într-un proces continuu și ciclic, iar la capătul fiecărui ciclu de reproducție ne întâmpină aceeași realitate: o cantitate de marfă

⁹ „Luxul intră în cheltuielile de reprezentare ale capitalului. De altfel, capitalistul nu se îmbogățește, ca teaurizatorul, în raport cu munca sa proprie și cu neconsumul său, ci în măsura în care stoarce forța de muncă străină și îi impune muncitorului renunțarea la toate plăcerile vieții. Ce-i drept, risipa capitalistului nu are niciodată caracterul de *bona fide* pe care îl are risipa ușuraticului senior feudal, ci, dimpotrivă, în spatele ei se ascunde întotdeauna avariția cea mai josnică și calculul cel mai meschin, risipa capitalistului crește totuși o dată cu acumularea, fără a o prejudicia însă. Totodată, în pieptul nobil al capitalistului se dezvoltă un conflict faustian între patima acumulării și înclinația spre desfătări.” (Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*, vol. I, în: *op. cit.*, pp. 603-604)

vândută și transformată în aceeași sumă de bani, avansați inițial. În următorul ciclu de reproducție ordinea economică rămâne neschimbată, dar este zguduită din temelii realitatea morală: capitalistul nostru și-a însușit un profit din munca neplătită a muncitorilor, pe care îl consumă în interes personal (pentru lux și plăcerile vieții sale). Iar, la un moment dat, în acest proces de reproducție – încasând profitul, acesta va depăși suma avansată inițial de capitalist, obținută onest, și ceea ce urmează de acum încolo în istoria capitalismului nu reprezintă decât o injustiție. Marx scrie: „Atunci când capitalistul a consumat echivalentul capitalului său avansat, valoarea acestui capital nu mai reprezintă decât suma plusvalorii pe care el și-a însușit-o fără a da nimic în schimb. Din valoarea capitalului vechi nu mai există nici un atom”¹⁰. O injustiție crasă, extremă: socială, morală, juridică, demonstrată științific. În toată această activitate antreprenorială, ne întrebăm, oare acest investitor nu a depus nici un efort, nici un atom de muncă, prin care să se justifice încasarea profitului.

Motto-ul acestei expuneri este relevant prin faptul că aparține mamei lui Karl Marx. La fel de relevant este și faptul că un „anumit” Philips, afacerist olandez, este unchiul lui Marx, de la care acesta nu ezita să împrumute bani, după cum e relevantă și lipsa de scrupule a aceluiași Marx în acceptarea subvențiilor dezinteresate din partea industriașului Engels. Argumentele aduse de cei ce interpretează opera științifică a lui Marx din această perspectivă a oportunismului său financiar nu sunt de ordin științific. Dar sunt relevante din perspectiva „orbirii” științifice de care a dat dovadă Marx în investigarea clasei capitaliste.

În concluzia acestui demers, doresc să atrag atenția asupra unei personalități, Andrew Carnegie. Marele magnat al industriei oțelului, unul dintre cei mai bogați oameni ai planetei din jurul anului 1900 și, în același timp, un mare filantrop, ne lasă o lecție despre profesiunea de capitalist superioară chinurilor de savant ale părintelui revoluției comuniste. O poveste lungă de viață, pe tărâmul visului american, din care desprindem câteva idei despre ce înseamnă să fii capitalist.

În primul rând el ne atrage atenția prin faptul că punctul zero al capitalistului este sărăcia și hărnicia sa, vigilența, talentul de a economisi, capacitatea de a te forma continuu prin educație, de a fi responsabil moral la locul de muncă, perspicacitatea intuitivă de a întrezări cursul evenimentelor. În acest sens, el oferă ca exemplu faptul că cei mai bogați oameni din Statele Unite au ajuns la această stare socială de pe o poziție umilă, așa cum s-a întâmplat și cu el care la vârsta de 12 ani a început munca la o manufactură de bumbac.

¹⁰ *Ibidem*, p. 580.

În al doilea rând, capitalistul este prezentat din perspectiva muncii asidue pe care o desfășoară pe plan antreprenorial, fără a fi măcinat de intenția de a stoarce cât mai mult din sudoarea angajaților săi, dimpotrivă, gândind la o armonie dintre muncă și capital. Mai mult, Carnegie elogiază efortul muncitorului american care realizează economii și le depune la bancă. În felul acesta, munca economisită individual la nivel social este pusă la dispoziția oricărui investitor spre folosul general.

Din lectura *Artei îmbogățirii*¹¹ putem înțelege că a fi capitalist reprezintă o profesie, ca și aceea de a fi general de armată. O măiestrie sau un meșteșug care se deprinde și care răspunde unei cerințe sociale. A elimina din societate o astfel de profesie născută firesc în istorie, așa cum pretinde Marx în opera sa, înseamnă nu doar un experiment social, ci și, mai grav, absența unuia dintre cele mai vitale organe ale unui corp. Este ca și cum într-un război ai decide să elimini toți ofițerii, considerați paraziți, deoarece nu sunt prezenți fizic pe câmpul de luptă.

BIBLIOGRAFIE

- Carnegie, Andrew, *Arta îmbogățirii*, Iași, Editura „Cartea Moldovei”, 1942.
Heilbroner, Robert L., *Filozofii lucrurilor pământești*, București, Humanitas, 1994.
Johnson, Paul, *Intelectualii*, București, Humanitas, 1999.
Marx, Karl, *Teze despre Feuerbach*, în: Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Opere*, vol. 3, București, Editura Politică, 1958.
Marx, Karl, *Capitalul. Critica economiei politice*, vol. I, în: Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Opere*, vol. 23, București, Editura Politică, 1966.
Peirce, Charles S., „Cum să facem ca ideile să ne fie clare”, în *Semnificație și acțiune*, București, Humanitas, 1990.
Popper, Karl R., *Societatea deschisă și dușmanii ei, vol. II, Epoca marilor profeții: Hegel și Marx*, București, Humanitas, 1993.

¹¹ Andrew Carnegie, *Arta îmbogățirii*, Iași, Editura „Cartea Moldovei”, 1942.